

prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD.,
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

**Posudok monografie M. Horvátha *Modelovanie eseje* (2023)
ako podkladu na habilitačné konanie v odbore slovenský jazyk a literatúra**

Monografia Miloša Horvátha *Modelovanie eseje* (2023) pertraktuje aktuálnu a zaujímavú tému, ktorej sa autor venoval a kontinuálne venuje vo svojej výskumnej činnosti: problematiku eseje, teoreticko-metodologického vymedzenia tohto žánru, identifikácie jeho kľúčových atribútov a naznačeniu jeho vývinových modifikácií v širšom časovom období. V kontexte autorovej tvorby sa podobným okruhom otázok venuje najmä jeho práca *Teória a prax eseje (z perspektívy lingvistu)* z roku 2020, ktorá je ladená (aj) ako vysokoškolská učebnica (ako to napovedá jej úvod, v ktorom sa autor explicitne obracia na vysokoškolské publikum).

Esej ako žáner je predmetom neustávajúceho výskumu vo svetovom i slovenskom kontexte. Pokiaľ ide o mimoslovenský kontext, možno spomenúť najmä rozsiahle kompendium *Encyclopedia of the Essay* (ed. T. Chevalier), ktoré vyšlo v roku 1997 a ktoré má vyše 2000 strán. V slovenskom prostredí bola esej a reflexia identifikačných znakov a parametrov tohto žánru predmetom série štúdií D. Slančovej v osemdesiatych rokoch 20. storočia (v tomto zmysle absenciu odkazov na viaceré zistenia – či už polemického, alebo súhlasného charakteru – tejto autorky pokladám za deficit práce). Spomenúť tiež bolo možné kolektívnu publikáciu *Esej ako žáner – Reflexívna plocha udalostí 20. storočia* (ed. M. Bátorová, R. Bojničanová, E. Faithová) z roku 2015, ktorá obsahuje 10 štúdií renovovaných literárnych vedcov z rozličných odborov (hispanistika, germanistika, slavistika, slovakistika) o eseji.

Miloš Horváth teda pokračuje vo výskumoch spomínaného žánru, pričom nadväzuje najmä na viaceré práce pertraktujúce túto problematiku nielen v slovenskom (tu v mnohých prípadoch najmä na práce z oblasti mediálnej proveniencie), ale aj v českom kontexte, a pokúša sa naznačiť jeho vývinové peripetie z hľadiska jeho metamorfóz v historickom kontexte, ako aj z hľadiska jeho špecifik v slovenskom kultúrnom prostredí.

Publikácia je rozdelená do dvoch nosných kapitol a úvodu a záveru. Práve v úvodnej kapitole sa autor pokúša zasadiť svoje uvažovanie o eseji do kontextu súčasných vývinových trendov nielen v oblasti verbálnej produkcie, ale celkovo v rámci zásadných kultúrno-spoločenských zlomov. V autorovej interpretácii sa za takýto kľúčový zlom považuje najmä moment mohutnej digitalizácie a tzv. štvrtej vlny informačnej revolúcie, ktoré intervenujú aj do podoby jednotlivých žánrov a žánrových foriem. Pozitívne možno hodnotiť fakt, že autor sa pri

mapovaní žánrových premien usiluje vyhnúť jednoznačným hodnotiacim úsudkom (napr. nehovorí o degradácii žánru) eseje, ale rekonfigurácie esejistického žánru opisuje ako proces prirodzeného akomodačno-asimilačného mechanizmu, do ktorého sa premietajú aktuálne kultúrno-spoločenské dobové tendencie. To korešponduje s konštatovaním Edwarda Hoaglanda (1976), ktorý hovorí o „mimoriadnej flexibilitate eseje, ktorá jej umožňuje prekonať aj drsné počasie a kryštalizovať do foriem, ktoré korešpondujú s aktuálnou dobou“.

Autor konštatuje, že z eseje sa stal „čitateľsky prítlačlivý, marketingový a mediálny produkt“, resp. na druhej strane „relatívne bežný (banálny) druh textu publikovaný v akademickom, vedeckom, publicistickom (najnovšie i elektronickom) prostredí“, v niektorých prípadoch produkovaný dokonca „na objednávku určitej redakcie alebo inej vzdelávacej či laickej inštitúcie“.

Za jeden z príznakov takéhoto prehodnocovania esejistického žánru spomína fakt, že tvorba eseje je často iniciovaná rôznymi inštitúciami a má podobu súťaže o najlepšie práce. V tejto súvislosti však možno uvažovať o tom, či v niektorých prípadoch nie je možné relativizovať jednoznačnú žánrovú identifikáciu textov, ktoré sú predmetom spomínaných literárnych, novinárskych alebo odborných súťaží. Pod vplyvom anglosaského prostredia sa totiž ako esej v daných prípadoch často označujú aj slohové útvary, ktoré predstavujú skôr úvahu na istú tému, než „kratšiu prózu argumentačného typu, ponúkajúcu zážitok z pôvodnej, subjektívne ladenej reflexie závažnej témy“ (Mocná – Peterka, 2004, s. 175).

Prvá kapitola sa venuje teoreticko-metodologickému modelovaniu eseje. Autorovou ambíciou je identifikovať isté žánrové konštanty, ktoré by dokázali saturovať rôzne textové podoby tohto žánru u rozličných autorov v rôznych vývinových obdobiach. Ide o náročnú úlohu, keďže s istou mierou hyperbolizácie sa dá povedať, že neexistuje esej ako taká, ale len matuškovská esej, hurbanovská esej, montaignovská esej, orwellovská esej a podobne, ako o tom uvažuje aj J. Mistrík, keď hovorí o „esejistických autorských štýloch“ (Mistrík, 1997, s. 492). Nie je preto náhoda, že v najnovšej publikácii *On Essays. Montaigne to the Present* (ed. T. Karshan & K. Murphy) (2020), ktorú vydalo vydavateľstvo Oxford University Press, v úvodnej kapitole s názvom *What is Essay? Thirteen Answers from Virginia Woolfe* jej autor T. Karshan využíva pri vymedzení tohto žánru trinásť citátov z prác Virginie Woolfovej, ktoré možno chápať ako metaforické definície eseje.

Ako základné žánrové konštanty autor postuluje subjektívnosť, oscilatívnosť, nesystematickosť, bohatosť a variabilitu medzitetového nadväzovania, fragmentárnosť, zámernú neukončenosť, dialogický a kognitívny charakter eseje.

V tejto súvislosti sa možno pristaviť pri vybraných konštatovaniach autora a prípadne dialogicky či polemicky diskutovať s niektorými jeho tvrdeniami. Napríklad v rámci kritéria nesystematickosti autor konštatuje, že štruktúrovanie eseje prebieha bez zreteľnejšieho

logického poriadku. Na jednej strane možno s autorom súhlasiť vzhľadom na fakt, že pre výstavbu eseje je vskutku charakteristický moment provizórnosti: esejistický text nerozvíja svoje tematické pradio podľa vopred určených myšlienkových schém alebo pevných kompozičných noriem. Je však otázka, či je adekvátne hovoriť o „absencii logického poriadku“. Komponovanie eseje sa skôr riadi systémom vnútornej logiky: budovanie jednotlivých tematických a motivických celkov je determinované samotným procesom vzniku textu či prejavu, ktorý je záznamom autorovho kognitívneho zhodnocovania tematizovanej skutočnosti. V tomto zmysle možno dokonca uvažovať o tom, či si tematický vývinový oblúk v eseji nevyžaduje v skutočnosti prísnejšiu logickú disciplínu, ako je tomu v prípade iných typov textov.

Polemizovať by sa dalo tiež s tvrdením, že súčasné exempláre postmoderného modelu eseje už nie sú štylistickými unikátmi (s. 57). Autor tu zrejme naráža najmä na situáciu v domácom, slovenskom kontexte (keďže odkazuje na významné autorské výkony tvorcov ako V. Mináč, A. Matuška, R. Chmel a pod.). Na jednej strane možno súhlasiť, že podobná výrazná autorská osobnosť v súčasnom slovenskom kontexte chýba, na druhej strane však platí, že aktuálnu situáciu možno vyhodnotiť až s istým časovým odstupom. Programovo sa napríklad žáner eseje pestuje, resp. pestoval vo vydavateľstve Modrý Peter, kde v rámci edície Sivá brada okrem odborných textov vyšli aj esejisticky ladené texty (napr. práce S. Rakúsa, J. Briškára či P. Suchareka), resp. vo vydavateľstve F.R. & G. (napr. práce A. Bagina, I. Kadlečíka, J. Vanoviča). Podobne sa žáner eseje systémovo objavuje na stránkach časopisov, ako je Kabinet pre literatúru a kultúru alebo Ostium, prv tiež v časopise Fragment (revue pre literatúru, výtvarné umenie, históriu a kritiku).

Vývinové peripetie žánru eseje autor systematizuje do vymedzenia jednotlivých „historických“ modelov eseje: klasickej, modernej a postmodernej eseje. Za identifikačné znaky postmodernej eseje potom autor (aj v súlade s načrtnutými vývinovými tendenciami) považuje deintelektualizáciu, otvorenie širšiemu publiku, prechod do elektronického prostredia. Samozrejme, rizikom takéhoto vymedzenia je prílišná generalizácia a simplifikácia. Deintelektualizáciu možno pozorovať už v modernom období, napríklad u G. Orwella, ktorý vo svojich esejach nepíše len o závažných spoločenských otázkach, ale aj o zdanlivo triviálnych záležitostiach, napríklad o špecialitách anglickej kuchyne, o populárnych žartovných pohľadniciach a pod. Ako problémové vnímam tiež to, že autor pri postulovaní znakov postmodernej eseje nešpecifikuje, o čo toto svoje tvrdenie opiera: nevymenúva korpus esejistických textov postmoderného obdobia, ktorých analýza k takémuto tvrdeniu viedla. V tejto súvislosti si možno položiť otázku, či by nebola vhodná jemnejšia a precíznejšia klasifikácia postmodernej eseje, keďže esej ako žáner aj v postmodernom období často zahŕňa príliš široký okruh textov rozličnej proveniencie (inak povedané, vzniká otázka, či

deintelektualizácia nie je znakom len jednej z podôb postmodernej eseje, ale nemožno ju automaticky vzťahovať na množstvo iných esejí a autorských dielní postmoderného obdobia – pars pro toto na esejistickú produkciu U. Eca, G. Steinera, D. Ugrešić a pod.).

Pri vymedzení eseje ako žánru sa v teoretických prácach často akcentuje štylistická prepracovanosť, jazyková senzitivnosť a vycizelovanosť esejistického idiolektu. Z tohto hľadiska by bolo možné k atribútom eseje, ako ich podáva autor, ešte doplniť identifikačný parameter, ktorý by bližšie odkazoval na jej jazykovú špecifickosť. O takúto charakteristiku sa napríklad pokúsila D. Slančová v spomínaných štúdiách z osemdesiatych rokov 20. storočia. Napríklad pokiaľ ide o syntax eseje, tá sa podľa Slančovej (1984) vyznačuje tendenciou používať rozsahovo značne variabilné syntaktické konštrukcie, ktoré sú v texte rozložené asymetricky. Toto zistenie je relevantné aj pre sémantické podložie a autorskú intencionalitu: cez špecifickú „agogiku“ esejistickej syntaktickej výstavby (ktorá sa vyznačuje variabilitou dĺžky viet a častými zmenami tempa, frekventovanými enumeráciami a parentézami, prítomnosťou častých rektifikácií, reformulácií a pod.) esej reflektuje živý, pulzujúci charakter myslenia, odráža sa v nej provizórnosť záverov a predkladaných konštatovaní, ktoré sú formálnym indikátorom prebiehajúcich mentálnych procesov a kognitívneho nastavenia autora a často fungujú ako formálne ozveny spochybňovania a relativizácie, čím manifestujú významovú otvorenosť textovej štruktúry.

Z novších výskumov bolo možné reflektovať napríklad prácu M. Debnára, ktorý esej skúma z kvantitatívneho hľadiska. V publikácii *Dynamické javy v súčasnej slovenčine a jej výskume*) má celú kapitolu pod názvom *O esejistickom štýle z kvantitatívneho hľadiska alebo o možnostiach využitia korpusov v širšom humanitnom výskume o tejto problematike*. Vychádza tu z výskumov Jozefa Mistríka, ktorý za základnú vlastnosť esejí pokladá dominanciu tematických slov na úkor konštrukčných a subjektívno-situačných slov. Tento Mistríkov postulát potvrdzuje na základe korpusových dát, ktoré sú východiskom zostavenia frekvenčného slovníka. Vysokú frekvenciu tu majú predovšetkým výrazy z oblasti literatúry a literárnej kritiky. To podľa autora nesúvisí iba s úzkym výberom vyselektovaných textov, ale aj s esejistickou tradíciou, ktorá sa na Slovensku a v Čechách udomáčňovala predovšetkým v literárnokritickom prostredí.

Druhá nosná kapitola s názvom *Interpretačné modelovanie eseje* sa venuje analýze piatich vybraných textov, reprezentujúcich postulované vývinové esejistické modely. Klasickú esej tu zastupujú texty M. Montaignea (*O krivých*) a F. Bacona (*O pravde*), modernú esej text T. Manna (*Brat Hitler*) a postmodernú esej text M. Houellebecqa (*Současná architektura jako vektor zrychlení přesunu*) a M. Havrana (*Sme súčasťou Západu? A čo je vlastne ten Západ?*).

Autor pri analýze jednotlivých esejí dospieva k viacerým zaujímavým zisteniam.

Za vcelku inovatívne možno považovať uplatnenie analýzy ilokučných aktov v rámci známych pragmatických modelov pri interpretácii eseje M. de Montaigna alebo aj T. Manna. Za vhodne zvolenú možno považovať aj Houellebecquovu esej o architektúre ako príklad postmoderného variantu eseje. Platí totiž, že tri aspekty súčasnej architektúry, na ktoré Houellebecq poukazuje (funkčnosť, skromnosť a transparentnosť), sa premietajú aj do spisovateľovho zobrazenia nákupných centier, železničných staníc, letísk a iných mestských priestorov v jeho románoch. Houellebecq tak ukazuje, ako moderné architektonické postupy uplatňujú dominantný ideologický diskurz nad celým mestským prostredím. V tomto zmysle sa esej, resp. esejistické postupy stávajú jedným zo stavebných kameňov houellebecqovskej štruktúry románu a poskytujú tak východisko na možné skúmanie osobitného subžánu – tzv. esejistického románu (u nás známeho najmä v súvislosti s tvorbou M. Kunderu).

Napriek precíznym jazykovo-štruktúrnym analýzám možno diskutovať o istých otvorených otázkach autorovho interpretačného prístupu. Napríklad vyvodzovať z analýzy jedného textu M. Houellebecqa a M. Havrana generalizujúce závery o „sprofanovaní“ a „deintelektualizácii“ žánru eseje v postmodernom období je paušalizujúce a málo podložené tvrdenie. Jednak z toho dôvodu, že mnohé texty označené ako eseje u Houellebecqa toto žánrové kritérium nespĺňajú (a to aj v prípade, že zohľadňujeme tekutý charakter tohto žánru), jednak preto, že jeho texty vychádzajúce v súboroch sú často kvalitatívne veľmi nevyrovnané, balansujú na hrane publicistických blogov, akýchsi drobných pozorovateľských miniatúr. Tiež možno uvažovať o tom, či sa dá hovoriť o „intelektuálnej kamufláži“ u autora, pre ktorého je charakteristický programový antiintelektualizmus.

Pri analýze eseje T. Manna sa opomína napríklad kategória irónie, latentne prítomná v texte. Autor interpretuje použitie apelatíva *brat* v titule eseje v zmysle významového momentu spolupatričnosti či spoluzodpovednosti. Bolo by však možné uvažovať o ironickom mode textu, ktorý sa utvára nielen použitím apelatív ako *brat* či *chlapík* (nem. *Bursche*), navodzujúcich akúsi intímnu familiárnosť, ale aj ironicky ladeným zhodnocovaním nepochopiteľnej fascinácie, ktorá vyžaruje z tohto „halierového umelca“ (ako T. Mann Hitlera označuje). Zaujímavé tiež je, že Mann sa k Hitlerovi vzťahuje viac ako k estetickému, než etickému zjavu, čo sa pretavuje do motivického podložja eseje.

Záver

Autor presvedčivo zvládol náročnú úlohu bližšie vymedziť a charakterizovať žáner eseje a jeho vývinové špecifiká. V súvislosti s touto témou tak prináša do slovenskej lingvistickej teórie nové pohľady, poznatky i terminologický aparát. Na viacerých miestach svojej práce preukázal schopnosť identifikovať neuralgické body súvisiace s vývinovými štruktúrnymi a obsahovo-

pragmatickými aspektmi eseje a s doteraz neriešenými otázkami, pričom možno konštatovať, že sa s danými výzvami vyrovnal na patričnej odbornej úrovni.

Za slabšie momenty monografie považujem najmä absenciu tvorivého dialógu s viacerými zásadnými prácami venujúcimi sa danej téme vo svetovom i slovenskom kontexte, ako aj prítomnosť príliš generalizujúcich a paušalizujúcich tvrdení, nepodložených dôkladnou materiálovou analýzou väčšej a reprezentatívnejšej textovej vzorky.

Na základe uvedených skutočností možno vysloviť záver, že monografia *Modelovanie eseje* (2023) Miloša Horvátha spĺňa požiadavky kladené na tento typ kvalifikačnej práce a predstavuje kvalitný základ na habilitačné konanie.

Preto predkladanú prácu odporúčam na obhajobu a navrhujem, aby bol po jej úspešnom absolvovaní Mgr. Milošovi Horváthovi, PhD., udelený v študijnom odbore filológia – slovenský jazyk a literatúra vedecko-pedagogický titul docent.

V Prešove dňa 28. 8. 2024

prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD.